

Proeftuin Twente. Identiteit van een regio. Identiteit als constructie. Identiteit als iets wat je kan ontwerpen. Ik vind het een fascinerend uitgangspunt voor een cultureel onderzoek naar Twente en de toekomst van Twente.

Toen we onze eerste gesprekken hadden met de Kunstvereniging had ik niet kunnen bevroeden dat ons gezamenlijk initiatief deze richting uit zou gaan.

We, en dat is Kunstvereniging Diepenheim en SKOR, kwamen voor de eerste keer bij elkaar in het Stedelijk museum in Amsterdam met de vage notie om een project samen te doen. In het verleden had de Kunstvereniging al met de voorganger van SKOR het praktijkbureau samengewerkt aan de landschapsstudie van wijlen Alle Hosper. En dat was goed bevallen. Wat zou nu een goede aanleiding zijn voor een kunstproject?

In dezelfde periode had ik met Govert Grosfeld, coördinator bij SKOR, veel gesprekken over de grote veranderingen die op handen zijn in het Nederlands landschap door de sterke reductie van de veehouderij, eisen ten aanzien van de waterhuishouding, nieuwe infrastructuur en de verstedelijking naar een netwerkstructuur. We hadden gesprekken met diverse mensen over dit onderwerp en een mogelijke bijdrage van de kunst. We kwamen daar niet veel verder mee dan gesprekken binnen SKOR ook doordat een concreet onderwerp ontbrak waarop we dit konden uittesten. Onze wens voor een dergelijk onderzoek viel samen met de wens tot samenwerking met de kunstvereniging. En daarmee was het project proeftuin Twente geboren.

Wat is nu de relevantie voor Twente?

In Twente heb je plannen voor de netwerkstad Hengelo Enschede. En in Twente spelen de problemen met betrekking tot afvalwaterzuivering en wateroverschotten en tekorten. Ook voor Twente geldt een herstructurering van de agrarische sector die tot een wezenlijke verandering van het landschap zal leiden. En Twente heeft in tegenstelling tot de meeste andere regio's bijzondere landgoederen.

Om een voorbeeld te geven van de omvang van de problematiek een simpel sommetje.

Je kan uitrekenen dat een herstructurering van het Nederlands cultuurlandschap met een reductie van 10% aan agrarische grond een geweldige uitbreiding van verstedelijking of Nieuwe Natuur teweeg zou kunnen brengen. In extremen gedacht betekent dat deze kleine reductie van 10%, 170% aan nieuwe natuur kan opleveren. Dezelfde 10% kan ook 70% aan extra ruimte voor verstedelijking bieden. Hoe zo geen ruimte in Nederland vraag je jezelf dan af?

Het is waarschijnlijk niet zozeer het gebrek aan ruimte als wel de spanningen die dergelijke op handen zijnde veranderingen teweeg zal brengen. Daar waar een verknochtheid is met de omgeving en het land en daarmee ook een sterk bewustzijn van eigen identiteit is een dergelijke opgave niet alleen economisch maar vooral ook in cultureel en sociaal opzicht van belang door de onzekerheden en emoties die het teweegbrengt en de gevolgen voor de wijze waarop men de eigen cultuur opnieuw zal gaan beleven en eigen moet gaan maken.

Vanuit het perspectief van een grote verknochtheid met het land zou een conservering van het landschap met veel subsidiegeld wenselijk zijn. Maar er zijn meer modellen mogelijk. Kan er een proces op gang komen dat hier vrijelijk en met veel creativiteit over gepraat wordt?

Ik heb de landschapsarchitect Dirk Sijmons de verandering van het Nederlands landschap wel eens horen karakteriseren als die van een cultuurlandschap naar een consumptielandschap. Hij ziet verschillend ontwikkelingsmogelijkheden die zich bewegen tussen de polen van weemoed en hoogmoed. Die van weemoed betekent in feite het musealiseren van de huidige kwaliteiten. Die van de hoogmoed is de aanpak van het moderniseren. De techniek en economie is bepalend.

Het denken in dergelijke opties en scenario's geeft al aan dat het mogelijk en aantrekkelijk is om van te voren gezamenlijk stil te staan bij de feiten en denkbeelden en gezamenlijk over de toekomst van Twente te filosoferen. Al is het maar om het onvermijdelijke eigen te maken en deze op een creatieve wijze trachten te beïnvloeden.

Deze veranderingen zijn naar onze mening ook interessante vragen voor de kunst. Al is het alleen maar doordat kunstenaars in een dergelijk denkproces worden betrokken samen met andere disciplines. Deze samenwerking met filosofen, landschapsarchitecten en planologen zien we als een noodzaak gezien het veelomvattende en specialistische karakter van de opgave. De wijze waarop dat gebeurt vraagt overigens een professionele aanpak die nog niet vaststaat en zich in de tijd zal ontwikkelen. Deze tentoonstelling is de eerste stap.

In het plan van aanpak Proeftuin Twente is deze opgave in grove lijnen beschreven.

Ik ken verder nog geen eerdere plannen die op deze wijze de culturele betekenis van ruimtelijke ordening onderzoeken. In Rotterdam is een dergelijk onderzoek gedaan voor de Hoeksche Waard,

echter niet zo expliciet de identiteit als ontwerppoging geformuleerd. En de veelzijdigheid is vernieuwend. Het plan van aanpak moet men zien als een methode die inhoudelijk nog lang niet af is. Een soort raamwerk waarlangs het constructieproces van identiteit zou kunnen verlopen. Een soort reisgids waarvan de kaart slechts gedeeltelijk bekend terrein biedt en tijdens de reis verder moet worden opgetekend.

Ontwerpend onderzoek zoals de stedenbouwkundige Dirk Frieling het zou noemen.

Bij dit onderzoek worden ook kunstenaars betrokken hetgeen voor SKOR een interessant gegeven is. Wat is de functie en rol van kunstenaars in een dergelijk onderzoek? Wat levert hun bijdragen voor de beeldende kunst op? En het raakt ook aan een theoretisch dilemma ten aanzien van de zogenaamde autonomie van de kunst. Iets wat op dit moment in de kunstwereld een veelbesproken onderwerp is.

Ik zou in dat verband graag een parallel willen trekken naar de relatie tussen technologie en kunst recent beschreven door Petran Kockelkorn in zijn oratie bij aanvaarding van het ambt van hoogleraar kunst en technologie bij, waar anders dan, de TU Twente.

Ik zal hier enkele passages uit zijn rede samengevat weergeven met name die betrekking hebben op de betekenis van de komst van de trein;

Naar aanleiding van de introductie van de trein in de 19e eeuw werd er onmiddellijk gewag gemaakt van typische treinziekten waaronder oogontstekingen, miskramen, verstoppingen van de urinewegen en vrij snel daarna ook zenuwziekten. Een Beierse arts schreef bijvoorbeeld dat het reizen met een of andere stoommachine uit gezondheidsoverwegingen verboden moet zijn. De snelle bewegingen zullen een geestelijke onrust, Delirium furiosum genaamd, teweeg brengen. Na enkele decennia waren de meeste ziektes echter uitgewoed. Wat Kockelkorn signaleert is dat de zintuigen op zo'n moment onderhevig zijn aan historische verandering en aangrijpingspunt van culturele herscholing. Hij vergelijk de eerste treinreiziger met een minder gefortuneerde voetganger uit dezelfde tijd.

De oriëntatie vanuit de rijdende trein spot met de cultureel ingestelde kijkgewoontes van voordien. Wat dichtbij is flitst voorbij, wat verderaf is lijkt, zodra men de blik erop vestigt, om zijn as te draaien. Het lichaam zit ondertussen stil.

Bij het zich eigen maken van nieuwe manieren van kijken, horen, ruiken, hebben beeldend kunstenaars een vooraanstaande rol gespeeld. Kockelkorn noemt voorbeelden van kunstenaars die op de wereldtentoonstelling van Parijs een treinreis nabootsen met een namaakcoupe en panoramarollen maar noemt ook de in stoomwolken gehulde locomotieven van Monet. Zijn stelling is dat de technieken die nieuwe ervaringswijzen ontsluiten maar mede hanteerbaar worden gemaakt door kunstenaars.

Hij zegt gelijktijdig dat een dergelijke constatering indruist tegen het gekoesterde beeld van het autonome kunstenaarschap dat onafhankelijk staat ten opzichte van sociale processen. De kunstenaar zou in plaats van de technische vervreemding aan de kaak te willen stellen, juist medeplichtig zijn aan culturele stabilisering. In zijn rede wordt vervolgens uitvoerig ingegaan op de reikwijdte van de autonomie van de kunst hetgeen echter te ver gaat om daar nu op door te gaan. Hoewel de opgave bij Proeftuin Twente een ander is zou ik ook op dit punt benieuwd zijn wat de resultaten van de kunstenaars opleveren voor deze discussie binnen de kunstwereld.

Naast de relevantie voor Twente en voor de kunst zien we ook een nationale misschien zelfs internationale relevantie in de keuze van het studiegebied, namelijk een regio.

Dat een regio wordt onderzocht is actueel. Om met de socioloog Manuel de Castells te spreken wordt in een wereld van globalisatie, in onze netwerksamenleving het plaatsgebonden, het streekeigene, de identiteit van een lokale gemeenschap belangrijk. Hoe verhoudt dat zich tot de intrigerende titel van de tentoonstelling. 'WIJ' ?

Ik moest onwillekeurig een parallel trekken naar identiteit bij individuen. Niet wij maar ik. Want een individu zoals ik zelf ben is ook een constructie. Namelijk die van een banketbakker uit Den Haag en een plattelandsmeisje uit Duitsland. Opgegroeid in Den Haag. Nu woonachtig in Rotterdam, werkzaam in Amsterdam. Opgeleid als ingenieur maar werkzaam in de kunstsector. En zo kan ik nog wel een tijdje doorgaan maar daar zal ik u niet mee vervelen.

Van een dergelijke constructie de input beschrijven leidt namelijk niet tot een duidelijke uitkomst van een kenmerkende identiteit. Identiteit is misschien meer de representatie van een individu. Wat voegt iemand toe aan een aantal kenmerkende karaktereigenschappen en hoe wordt daarmee gespeeld. Je zelf ook zien als product van je eigen verbeelding. En om het nog gecompliceerder te maken je hebt ook een maatschappelijke rol te spelen. Een rol die interfereert in de constructie van je eigen identiteit en daar ook strijdig mee kan zien. En hoe kijkt je omgeving daar tegen aan? Ik ben geen socioloog en beweeg me op glad ijs als ik hier al te uitgebreid op in te gaan, maar ik geloof wel dat sommige mensen meester zijn in het spelen van een spel met hun omgeving. Mensen die daarbij hun

kernkwaliteiten inzetten. Hun eigen geconstrueerde identiteit wordt daarbij uitgebreid getest en tot imago omgevormd.

Zou je voor een regio net zoals bij individuen van kernkwaliteiten kunnen spreken? En hoe ontstaat in een regio zo'n product van verbeelding, identiteit genaamd?

Hoe verhoudt de regionale identiteit zich tot de verzameling van al die individuele identiteiten in Twente en wat is de wisselwerking daartussen. De identiteit wellicht toch als een beeld wat zich in de hoofden van de Twentenaren min of meer op gelijke wijze voordoet. Een product van de verbeelding van de Twentenaren. En hoe wordt er bij een regio als Twente een identiteit geconstrueerd door de musea, de provincie, wellicht de grote steden of door de VVV? Speelt een regio, of de groep vertegenwoordigers van een regio, daarin letterlijk een rol? Of zijn dit onbelangrijke vragen die opnieuw teveel de input beschrijven?

Dergelijke vragen komen bij mij op en ik begin daarmee de titel van de tentoonstelling van Arnoud Holleman dan ook beter te begrijpen. Een titel als wij is scherp. Het begrip wij bakent de ruimte Twente op een dynamische wijze af. Althans, ik neem aan dat met wij de Twentenaren wordt bedoeld. Ik heb dat niet gevraagd aan Arnoud maar het leek me logisch als ik kijk naar de beschrijving in de catalogus. Het impliceert overigens ook dat er een zij is? En hoe kijkt die zij, zijnde de omgeving van Twente, daar tegen aan?

Zodra het nadenken over de huidige en toekomstige identiteit van Twente plaatsvindt met verschillende mensen ontstaat er in feite een spel. Het project Proeftuin Twente formuleert in grote lijnen het speelveld, de spelregels en de doelstellingen van het spel. Maar nog niet de spelers en het is ook geen spel met winnaars en verliezers. Het is eigenlijk meer een samenspel. Het feit dat het een samenspel zou kunnen zijn sluit aan op de geconstateerde wens in deze tijd van globalisatie om lokaal positie in te nemen. Is dat wellicht de vraag waarom er überhaupt behoefte bestaat om hier over na te denken? Een samenspel waarvan de uitkomst gelukkig nog niet vaststaat. Waarom je daar dan toch geld aan uitgeeft heb ik in het voorgaande getracht uit te leggen. En om de verhouding goed aan te geven. Het is een onderzoek dat hooguit 2% kost van dat grote onderzoek naar rekening rijden wat nu dus eindelijk toch niet doorgaat. Het onderzoek proeftuin Twente zal in ieder geval met veel meer plezier worden uitgevoerd en kan eigenlijk ook niet mislukken. Het is dan wel zaak om in het begin de randvoorwaarden en condities zo scherp mogelijk te formuleren, het team zo slim mogelijk samen te stellen en de spelers zo goed mogelijk uit te rusten.

Zo als eerder al is gezegd is de relatie naar een grote regio nieuw en lijkt inhoudelijk gezien logisch. Waarom zouden bestuurlijke grenzen zo vanzelfsprekend zijn in een tijd van, grote mobiliteit en een sterk veranderend landschap als gevolg van economische krachten. De traditionele bestuurlijke indeling en planningsinstrumenten lijken eerder achter de feiten aan te lopen. Dat vind ik ook het aantrekkelijke gegeven dat deze proeftuin niet onder provinciaal of Rijksbestuur plaatsvindt maar is geboren bij een culturele instelling als de kunstvereniging. Een vrij en onafhankelijk denkproces, een creatief spel van intellectuelen, professionals op het gebied van de ruimtelijke ordening, sociologen en bewoners van Twente zonder last of ruggespraak. En grotendeels door de Twentenaren zelf uitgevoerd. Dat laatste is van het grootste belang. Ik had ook enige huiver om hier te spreken. Niet omdat ik bang ben om in het openbaar te spreken, maar omdat het onderwerp Twente van Twentenaren moet zijn. Onze stichting is medefinancier van dit project en uit dien hoofde in staat te helpen om randvoorwaarden te scheppen voor een bijzondere uitkomst. Hier begint de betrokkenheid van SKOR. maar eindigt deze verder ook heel snel. Wij zullen voor wat betreft de artistiek expertise graag onze inbreng hebben samen met de kunstvereniging maar dat zal nooit de hoofdmoot van het project zijn. De bezieling voor het gehele project moet hier van u komen..

WI 19-12-01